

Список використаних джерел

1. Ланда Р. Г. История Алжира. XX век / Р. Г. Ланда. – М.: Институт востоковедения РАН, 1999. – 308 с.
2. Тарле Е.В. Наполеон: Исторический портрет / Е.В. Тарле. – К.: "Дніпро", 1992. – 415 с.
3. Манфред А. З. Внешняя политика Франции 1871–1891 годов / А. З. Манфред. – М.: Изд-во Академия наук СССР, 1952. – 591 с.
4. История Франции. В 3-х томах. [Отв. ред. А. З. Манфред]. – Т. 2. – М.: Наука, 1973. – 664 с.
5. Черкасов П. П. Судьба империи: Очерк колониальной экспансии Франции в XVI–XX вв. / П. Черкасов. – М.: Издательство "Наука", 1983. – 183 с.
6. Зеленев Е.И. Египет: Средние века. Новое время / Е. И. Зеленев. – СПб.: Изд. С.-Петербург. ун-та, 1999. – 340 с.
7. Адес Г. Египет. История страны / Гарри Адес; [пер. О. Чумичевой]. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2008. – 544 с.
8. Попов А. Полная история ислама и арабских завоеваний / А. Попов. – М.: АСТ; СПб.: Астрель-СПб; Владимир: ВКТ, 2009. – 635 с.
9. Новая история стран Азии и Африки. XVI–XIX вв.: учебник для студ. высш. учеб. заведений / [А.М. Родригес и др.]; под ред. А.М. Родригеса: в 3 ч. – М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2004. – Ч. 3. – 511 с.
10. Всемирная история: Первая мировая война / [А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др.]. – М.: ООО "Издательство АСТ"; Мн.: Харвест, 2002. – 512 с.

Елена Скрипник

**КОЛОНИАЛЬНАЯ ЭКСПАНСИЯ ФРАНЦИИ В СТРАНЫ СЕВЕРНОЙ АФРИКИ
В XVII–XIX ВВ.**

В данной статье осуществлено комплексное исследование колониального завоевания Франции в Северной Африке. Исследовано попытку завоевания Францией Египта. Определены особенности колониального порабощения Туниса, Алжира и Марокко.

Ключевые слова: Франция, Северная Африка, колониальная политика, экспансия, порабощения.

Olena Skripnik

**COLONIAL EXPANSION OF FRANCE IN THE COUNTRIES OF NORTH AFRICA IN
XVII–XIX OF CENTURY.**

In this article complex research of colonial conquest of France is carried out in North Africa. The attempt of conquest of Egypt France is described. The features of colonial enslavement of Tunisia, Algeria and Morocco.

Key words: France, North Africa, colonial policy, expansion, oppression.

УДК 94(420) "1714/1837"

Олександр Акунін

**ЗАРОДЖЕННЯ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОГО РУХУ В АНГЛІЇ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
РОЗВИТОК БОРОТЬБИ ПРОТИ РАБОТОРГІВЛІ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XIX СТ.).**

Автор розкриває процес зародження аболіціоністського руху у Великобританії та за її межами у кінці XVIII – на початку XIX ст. У статті робиться висновок про те, що основні причини початку боротьби Англії з работоргівлею сформувалися під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Ключові слова: аболіціонізм, работоргівля, рабство, Африка, Європа.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що на сучасному етапі питання найманої праці і захисту прав людини залишається на першому місці. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одну з найважливіших сфер діяльності людства – неправомірне використання одних людей іншими у контексті історії існування работоргівлі та рабства, а також боротьби з цим ганебним явищем.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу зроблена спроба по-новому проаналізувати роль аболіціоністів в боротьбі проти работоргівлі.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися у Західній Європі та Північній Америці нового часу, скеровані на подолання залежності від світової работоргівлі.

Предмет дослідження – діяльність громадських організацій та окремих аболіціоністів у досліджуваній період в Англії як важливий чинник боротьби із работоргівлею і рабством на міжнародному рівні.

Мета публікації полягає у тому, щоб дослідити участь англійських аболіціоністів у боротьбі проти работоргівлі.

Основу джерельної бази статті складають, окрім матеріалів, використаних у роботах сучасних дослідників, праці авторів XIX ст.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, питання знищення работоргівлі і боротьби за скасування рабства широко показана у працях таких вітчизняних та російських істориків як Й. Шкляж [8–9; 10, с. 187–192], М. Романова [4, с. 26–36] та інших. Незважаючи на те, що окремі аспекти досліджуваної проблеми уже аналізувалися науковцями, варто зауважити, що на сьогодні задекларована проблематика ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Власне у цьому й полягає наукова новизна публікації. Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усіх питань задекларованої проблематики. Однак її автор вважав за необхідне зосередити основну увагу саме на дослідженні механізму участі громадських та релігійних організацій, окремих аболіціоністів у боротьбі проти рабства.

87 років тому, у вересні 1926 р., у Женеві підписана "Конвенція про рабство", яка заборонила усі види работоргівлі. Після прийняття конвенції дармова праця, як не старалися борці за права людини не зникла. Роботодавці в усі часи мріяли про дисциплінованих та сумирних працівників, які б працювали та не вимагали жодних соціальних виплат. У кінці XVIII ст. багатьом здавалося, що ця мрія збулася завдяки існуючому на той період часу рабству, яке набирало усе більших масштабів. Тим не менше, при широко відомій високій працездатності рабів-негрів, останні не відрізнялись покійністю і час від часу піднімали повстання чи втікали, коли для цього випадала зручна нагода. Уряди спрощували інститут рабовласництва, і колишні рабовласники намагалися будь-що вижити і зберегти бізнес в нових умовах [5].

Аболіціоністами називали взагалі усіх, хто лише був переконаний у несправедливості рабства і прагнув, яким би то ні було чином до його знищення. У Європі аболіціоністські переконання не належали якому-небудь обмеженому колу людей, окремій партії, але складали надбання усіх взагалі більш чи менш прогресивних осіб; в Америці ж, де розвиток невільництва прийняв найбільші розміри, – аболіціоністський погляд далеко не складав загального переконання, але належав відносно меншій кількості осіб, ніж у Європі [7, с. 2].

Англійці долучилися до рабовласницької спільноти відносно пізно, у середині XVI ст., а їх участь у трансатлантичній торгівлі стало помітно лише з середини XVII ст., після захоплення Ямайки. Спершу британці займалися забезпеченням робочими руками цукрових плантацій у своїх володіннях, але незабаром перейшли до доставки невільників і у колонії інших країн. Допомога чужих работоргівців стала потрібною Іспанії, де з огляду на відсутність власного транспорту, стали укладати контракти ("асьєнтос") з англійцями на постачання "живого товару". У 1730-х рр. із Ліверпуля (відповідно до багатотомного "Регістру торгових суден" за 1739–1785 рр.) в Африку відправлялися близько 15 суден щороку. В 1750-х рр. їх кількість зросла до 100 суден на рік. У зв'язку з початком війни за незалежність США, торгівля на афроамериканському напрямку зменшилася. Однак вже з 1784 р. з Ліверпуля в Африку відправлялися по 120–130 суден. Більшість з них призначалися для работоргівлі. Окрім Лондона, Брістоля і Ліверпуля (разом з Манчестером), в Африку відправлялися кораблі і з інших гаваней, але роль цих англійських портів була не такою значною. Неочікуваним стимулом для скасування рабовласництва стало відкриття хіміка Ф. Ахарда у 1784 р. щодо виготовлення цукру з буряка. Це дало Європі нове джерело солодкої продукції, яка стала конкурентом плантацій цукрової тростини. Поступово у Європі посилювалася думка про те, що рабство себе вижило, і його необхідно заборонити [6–7].

Португальці фактично заклали основу трансатлантичної торгівлі африканськими рабами, і скасування рабства почалося з Португалії. 12 лютого 1761 р. за ініціативи відомого португальського реформатора Себастьяна Помбала прийнято рішення про скасування рабовласництва у метрополії і її індійських колоніях. Зі скасування рабства у африканських і американських володіннях Лісабон вирішив не поспішати. Таким чином, заборона невільницької праці проводилася поступово. Також вибірково взяли за скасування рабства в інших країнах. У 1778 р. рабство відмінили у Шотландії, зберігши цей інститут у інших британських володіннях. З 1783 р. рабство оголошено незаконним у штаті Массачусетс, що поклато початок довгій боротьбі з рабовласництвом у США. У 1786 р. рабство заборонили у штаті Вермонт. Штати Род-Айленд, Коннектикут і Нью-Джерсі не стали йти на різкі кроки і надали перевагу поступовій "емансипації". У 1799 р. невільницька праця заборонена у штаті Нью-Йорк. Революція, яка розпочалася у Франції, із скасуванням рабства також не поспішала, однак повстання рабів на Гаїті змусило рахуватися з цим

фактом не просто рівності рас взагалі, але і з правом колишніх невольників на політичну незалежність.

Послаблення періоду Французької республіки закінчилися з приходом до влади Наполеона, який зберіг рабовласництво у тих французьких колоніях, де його за різними причинами не встигли скасувати. В інших країнах люди залишалися чийось майном на законних підставах. Щоб якось обмежити це жахливе явище, деякі уряди вирішили заборонити імпорт невольників, не посягаючи таким чином на вже придбану власність. У 1792 р. работоргівлю скасувала Данія, яка відклала звільнення рабів до 1847 р., хоча про роль невольників у розвитку датського тваринництва згадок не збереглося. Заборона на торгівлю людьми не була всезагальною. Фактично вона лише оголошувала незаконним ввезення рабів на певну територію, залишаючи торгівлю уже "імпортованими" невольниками [6; 7, с. 30].

Траплялося так, що європейські держави починали звільняти рабів не у метрополії, а у колоніях, у яких рабовласництво не мало серйозного значення. У 1793 р. рабство заборонено в провінції Верхня Канада (Онтаріо). Деяко пізніше, у 1803 р. рабство відмінили у Нижній Канаді (Квебек). Для Канади рабовласництво не мало майже жодного значення, і прийняті закони у більшій мірі скеровувалися на підрив економіки США, що залежали від плантаційного рабства. У Великобританії на права рабовласників до певного часу ніхто не зазіхав. Однак вже з початку XVIII ст. в англійському суспільстві окремі діячі, які відмовлялися буквально виконувати заповідь: "не зажадай раба". Серед британських противників рабовласництва значну роль відіграли квакери. Вперше із закликом заборонити работоргівлю у 1783 р. виступила неформальна група із 6 квакерів, яка зібрала під своєю петицією в парламент 300 підписів. 22 травня 1787 р. до виключно квакерської акції вперше приєдналися англіканці ("євангелістські англіканці") [6; 7, с. 18].

Представники різних конфесій на зборах у лондонській типографії утворили комітет за відміну работоргівлі, до якого увійшли Вільям Вілберфорс, Гренвілл Шарп, Томас Кларксон, Джон Бартон, Вільям Діллвін, Джордж Гаррісон, Семюел Хоар, Джозеф Хупер, Джон Ллойд, Джозеф Вудс, Джеймс Філліпс і Річард Філліпс [6; 7, с. 17].

Центральною фігурою серед противників работоргівлі був В. Вілберфорс (1759–1833 рр.), депутат Палати общин від Йоркшира з 1784 р. Молодий парламентарій був вже відомий завдяки законопроекті про попередню реєстрацію виборців, який заблокувала Палата лордів. Достатньо ліберальні у деяких питаннях погляди В. Вілберфорса знаходили підтримку у прем'єр-міністра В. Пітта. Провівши декілька публічних акцій проти торгівлі людьми, комітет за відміну работоргівлі, вдався до спроби провести відповідний закон через Палату общин. Перший білль про заборону работоргівлі був внесений Вілберфорсом в парламент в 1791 р. [6; 7, с. 19]. Перше голосування показало, що цей проект не безнадійний. За відміну работоргівлі проголосували 88 членів Палати общин проти 163. Зазнавши поразки, противники рабства розгорнули активну кампанію, збираючи кошти, агітуючи парламентарів, видаючи літературу, організовуючи демонстрації. Вони підкреслювали антигуманний характер работоргівлі, яка знищувала гідність і життя людини [6; 7, с. 22].

Значну роль у пропаганді аболіціоністських (антирабовласницьких) поглядів відіграв Томас Кларксон (1760–1847 рр.), який почав свою діяльність з написаної в Кембриджі роботи "Чи законно перетворювати людей в рабів проти їх волі?" – "Anne Liceat Invitos in Servitutum Dare?" [6; 7, с. 23]. Визнавши один раз рабство, яке суперечить природнім законам, випускник Кембриджа став добиватися заборони рабства на офіційному рівні. Прагнучи довести антиприродність рабовласництва, Т. Кларксон почав збирати в британських портах факти, які свідчили про антилюдянність щодо перетворених в рабство людей. Докази на користь скасування рабовласництва він надавав як в Англії, так і Франції [6; 7, с. 24]. Згідно з розпорядженнями прем'єр-міністра Англії В. Пітта почалось розслідування практики работоргівлі [6].

Від філантропічної агітації державні мужі Великобританії переходили до реальних дій. У 1799 р. прийнято акт, який обмежував безчинство работорговців ("Slave Trade Regulation Act"). Починаючи з цього моменту багатьом купцям прийшлося відмовитися від практики перевезення невольників, звалюючи їх штабелями у в'язницях [6–7]. В 1805 р. противники рабства знову спробували провести свій законопроект через парламент і добилися часткового успіху. Білль пройшов через Палату общин, але Палата лордів заблокувала цю пропозицію. У 1806 р. чутки про майбутню заборону работоргівлі стурбували манчестерських купців, які поспішили звернутися у парламент з петицією проти закону, який готувався. Але цей демарш не зупинив законодавців. 25 березня 1807 р. британський парламент прийняв "Акт про заборону работоргівлі" ("Abolition of the Slave Trade Act") [6; 7, с. 24–27].

Закон, який вимагав від Вілберфорса майже 20 років боротьби, був прийнятий 283 голосами проти 16 [6; 7, с. 26]. Вважалася незаконною торгівля людьми не тільки у вигляді купівлі-продажу,

але і бартеру. Работоргівля усередині деяких британських володінь ще зберігалася, але продаж у рабство вільних африканців заборонявся. І головне, заборонялось перевезення ("трафік") рабів з Африки в Америку. Противники работоргівлі, досягнувши своєї мети, перейшли до наступного етапу боротьби, утворивши громадську організацію за поступове скасування рабства. 2 травня 1807 р. міністр іноземних справ Великобританії видав розпорядження про утворення в Сьєрра-Леоне спеціального віце-адміралтейського суду ("Court of Vice-Admiralty"), призначеного для винесення вироків у справах про работоргівлю. Головним суддею у Сьєрра-Леоне був призначений відомий противник рабства Роберт Торп, який прийняв цей пост у Александра Сміта. У 1808 р. розпочалося регулярне патрулювання африканського узбережжя. З 1811 р. перевезення невольників стала в Британській імперії кримінальним злочином [6].

Прийнятий Великобританією "Акт про заборону работоргівлі" послужив важливим поштовхом до прийняття аналогічних рішень в інших країнах. Це було достатньо зрозумілим. Жодна з європейських держав не змогла протистояти діям британського флоту щодо захоплення невольницьких кораблів, як не змогли б раніше завадити англійським кораблям перевозити африканців. Першою поспішила підтримати антирабовласницькі починання Пруссія, для якої Африка не мала великого значення. А от у США 1 січня 1808 р. законодавці пішли на значні жертви і заборонили работоргівлю до того, як Великобританія змогла використовувати цей факт для нападу на американські судна [1, с. 288]. Наступні статистичні дані свідчать про специфіку работоргівлі: з часу заборони торгу неграми англійським урядом в 1807 р. до організації постійного патрулювання у 1819 р., в середньому щорічно вивозилося з Африки до 95240 негрів, з яких під час перевезення вмирало 27920 або майже 19 %, децю менше 1/5 усіх вивезених для продажу [3, с. 134].

Перемога над Наполеоном змусила багато держав терміново проявити солідарність з Великобританією. Відповідна декларація ("Декларацію держав про торгівлю неграми") була включена у заключний акт Віденського конгресу 1815 р., яка мала досить невизначений характер [1, с. 291]. Наміри своїх противників поспішив реалізувати Наполеон, який 29 березня 1815 р. заборонив продаж невольників. У 1814 р. работоргівлю заборонили у Нідерландах. Від декларацій європейські уряди швидко перейшли до двосторонніх угод. У 1818 р. Великобританія уклала угоди про заборону работоргівлі з Іспанією і Португалією, яким англійці вимушені були заплатити за участь в акціях проти работорговців (португальці отримали 300 тисяч фунтів, і ще 600 тисяч фунтів пішли на погашення боргів). У тому ж році була підписана аналогічна франко-голландська угода. З 1819 р. почала діяти англо-голландська угода про заборону работоргівлі [6; 7, с. 26–27]. В 1819 р. англійський уряд перейшов до більш рішучих дій проти работорговців, пов'язавши їх, звісно, із завданнями своєї колоніальної політики. Були утворені так звані "змішані" або "об'єднані" комісії, представники яких повинні були знаходитись у Фрітауні, Луанді, Кейптауні, Бона Вісті, Ріо-де-Жанейро, Гавані, Нью-Йорку, Суринамі, Спаніш-Тауні [2, с. 145]. До складу комісії входили представники Англії і тих країн, з якими вона уклала угоди про право на обшук і затримка кораблів, підозрюваних у работоргівлі, – Португалії, Іспанії, Нідерландів, Бразилії [2, с. 146].

Зменшувалася і кількість рабовласницьких держав. З 1811 р. рабство заборонено в Іспанії. Зазвичай, заборона невольництва носила вибіркового характеру: він не виключав іспанські колонії Кубу, Санто-Домінго і Пуерто-Ріко. Контроль над іншими територіями іспанська влада дуже швидко втратила і могла забороняти там усе, що завгодно, без ризику для себе. Питання про скасування рабовласництва прийшлося вирішувати урядам латиноамериканських країн. З 1813 р. почалось поступове знищення рабства у Аргентині. У Еквадорі, Колумбії і Венесуелі раби отримали свободу у 1821 р. (іспанці до цього вміло користувалися затримкою цього важливого рішення). У Чилі невольники звільнені у 1823 р. З 1829 р. отримали волю раби у Мексиці, а у 1831 р. – в Болівії [6]. Дипломатичною перемогою Англії стало підписання у 1831 і 1833 рр. угод з Францією про можливість захоплення невольницьких суден без рабів на борту [1, с. 297].

Таким чином, стає зрозумілим, що англійські аболіціоністи поряд з активною діяльністю квакерів започаткували боротьбу із работоргівлею. Англія підтримала прагнення громадськості, що відкривало можливість втручатися на міжнародному рівні у внутрішні справи країн-работорговців, контролювати міжнародну морську торгівлю та підготувати у майбутньому колоніальний розподіл Африки.

Список використаних джерел

1. Абрамова С.Ю. Европейская работорговля на Верхне-Гвинейском побережье в XIX в. // История Африки в XIX и XX ст. Сб. статей. – М.: Издательство "Наука", 1972. – С. 288–311.
2. Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли. 2-е изд., испр., доп. / С. Ю. Абрамова. – М.: Наука, 1992. – 293 с.
3. Вольский М. Рабская обработка земли: Античность. Европейские колонии. Соединённые Штаты / М. Вольский. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. – 298 с.
4. Романова М.И. Английский аболіціонізм и либеральное движение (вторая половина XVIII – начало XIX в.) / М. И. Романова // Вопросы истории. – № 7. – Июль 2006. –

С. 26–36. 5. Новиков К. Рабская зависимость / К. Новиков // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/703810>. 6. Конец работорговли // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://liberea.gerodot.ru/neoglot/rabtorg.htm>. 7. Симоненко Г. Аболиционизм и аболиционисты / Г. Симоненко // Библиотека для чтения. Журнал словесности, науки и политики. [Под редакцией А.О. Писемского]. – Т. 166. – СПб., 1861. – Ч. 1. – С. 1–51. 8. Шкляж И.М. Йоханнес Ванн дер Кемп. У истоков борьбы против расизма в Южной Африке / И.М. Шкляж. – М., 1991. – 112 с. 9. Шкляж И.М. Из истории миссионерского движения: (Опыт критич. подхода к существующим концепциям): Материалы к лекциям / И.М. Шкляж. – Одесса, 1992. – 64 с. 10. Шкляж И.М. Журналы английских аболиционистов о рабовладении в колониях Великобритании в первой трети XIX века / И.М. Шкляж // Вопросы истории. – 1971. – № 5. – С. 187–192.

Александр Акунин

ЗАРОЖДЕНИЕ АБОЛИЦИОНИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ В АНГЛИИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ БОРЬБЫ ПРОТИВ РАБОТОРГОВЛИ (КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XIX В.)

Автор раскрывает процесс зарождения аболиционистского движения в Великобритании и за её границами в конце XVIII – в начале XIX в. В статье делается вывод про то, что основные причины начала борьбы Англии с работорговлей сформировался под влиянием как внутренних, так и внешних факторов.

Ключевые слова: аболиционизм, работорговля, рабство, Африка, Европа.

Alexander Akunin

ORIGIN OF ABOLITIONIST MOVEMENT IN ENGLAND AND ITS INFLUENCE ON FIGHT DEVELOPMENT AGAINST THE SLAVE TRADE (THE END OF XVIII – THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY)

The author opens process of origin of abolitionist movement in Great Britain and behind its borders at the end of XVIII – at the beginning of the XIX century. In article the conclusion that the main reasons for the beginning of fight of England with a slave trade was created under influence both internal, and external factors is drawn.

Key words: abolitionism, slave trade, slavery, Africa, Europe.

УДК 94+268<477.82>“1863/1864”.

Ірина Баляс

ВПЛИВ ПОВСТАННЯ 1863–1864 РР. НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ КАТОЛИЦЬКОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ

У статті проаналізовано вплив повстання 1863–1864 рр. на розвиток католицької освіти на Волині. Доведено, що повстання 1863–1864 рр. призвело до занепаду католицької шкільної справи на Волині. Відзначається, що польську систему освіти не було повністю ліквідовано, оскільки католицький клір продовжував навчати дітей нелегально. Зокрема, важливу роль у збереженні католицьких освітніх традицій краю відіграв луцько-житомирський єпископ К. Боровський.

Ключові слова: католицьке духовенство, освіта, польський національно-визвольний рух, царський уряд, Волинська губернія.

Актуальність проблематики полягає в тому, що освітня діяльність є важливою складовою життя будь-якої конфесії. Без висвітлення цієї сфери функціонування церкви неможливо усвідомити її роль у суспільному житті регіону. Навчання у церковних закладах освіти було одним із засобів безпосереднього впливу священництва на духовний світ та ментальність пересічних парафіян. Відповідно, наявність системи навчальних закладів визначила місце конфесії у регіоні, її можливості впливу на місцеве населення. Без відтворення цього аспекту церковного життя неможливо об'єктивно дослідити історію українського народу.

Наукова новизна полягає в тому, що у публікації проаналізовано вплив польського національно-визвольного руху на розвиток католицької освіти на Волині. Доведено, що завершення протистояння православної та римо-католицької систем освіти пов'язано із польським повстанням 1863–1864 рр. Проаналізовано освітню діяльність луцько-житомирського єпископа К. Боровського,